

Kazimierz P u c h o w s k i, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2007, ss. 636.

Zgodnie z wytycznymi soboru trydenckiego Towarzystwo Jezusowe, począwszy od drugie połowy XVI wieku, kształtowało system edukacji elit, zarówno świeckich, jak i duchownych, cywilnych oraz wojskowych. Ta budowana przez ponad wiek tradycja w połowie XVIII stulecia „zderzyła” się z nowatorskimi teoriami edukacyjnymi oświecenia. Właśnie w tym burzliwym okresie historii szkolnictwa polskiego i szerzej – europejskiego sytuuje badania Kazimierz Puchowski. Autor omawianej pracy koncentruje się przede wszystkim na ukazaniu genezy i kierunków działalności kolegiów szlacheckich Towarzystwa Jezusowego w Rzeczypospolitej w okresie oświecenia. Powstanie kolegiów zostaje ujęte jako wyjście Towarzystwa naprzeciw aspiracjom sfer rządzących, na drodze kreowania przyszłych liderów państwa; przy czym tytułowe elity oznaczają w pracy elity polityczne, ale także intelektualne. Opis obejmuje dwa w pełni samodzielne kolegia warszawskie i wileńskie, prestiżowe kolegium lwowskie oraz placówki w Kaliszu, Lublinie, Ostrogu i Poznaniu.

Autor zwraca szczególną uwagę na stan badań polskiej historiografii nad zagadnieniem edukacyjnej działalności jezuitów. Obraz wyłaniający się z tych opracowań, można określić jako czarno-biały. Są to w większości prace nazbyt krytyczne lub apologetyczne, przesyczone stereotypami na temat jezuickiej edukacji; szczególnie stereotypem ksenofobicznych, nietolerancyjnych i konserwatywnych szkół jezuickich XVIII wieku. Genezy tej „czarnej legendy” Autor dopatruje się już w okresie oświecenia. Podkreśla kolosalną rolę negatywnej oceny działalności szkolnej jezuitów zawartą w *Stanie oświecenia w Polsce* Hugona Kołłątaja. Pracy, która stała się dla dotychczasowej historiografii źródłem kluczowym, podczas gdy, jak udowadnia Puchowski, autor *Stanu oświecenia w Polsce* niewiele wiedział o szkolnictwie jezuickim (s. 12).

O ile krytyka edukacji jezuickiej w pracach z lat pięćdziesiątych XX wieku (krytyka nie poparta wnikliwym badaniem) nie zaskakuje, o tyle nowe prace o sugestywnych, jednostronnych tytułach Autor nazywa: *zniekształcaniem dziejów kultury umysłowej w Rzeczypospolitej*¹. Do tej pory nie podjęto szczegółowych, profesjonalnych

---

¹ Przykładem pozostawania w stereotypowym myśleniu jest artykuł Krystyny Zienkowskiej

badania nad poszczególnymi jezuickimi kolegiami w Rzeczypospolitej. Także studia komparatystyczne pozostają jedynie postulatem badawczym. Polska historiografia nie wydała dotychczas pracy porównującej polskie placówki edukacyjne, prowadzone przez jezuitów z odpowiednimi instytucjami na zachodzie Europy. Choć szkolnictwo jezuickie w czasach Pierwszej Rzeczypospolitej doczekało się w ostatnich latach kilku nowych ujęć, to są to najczęściej ujęcia fragmentaryczne². Wydaje się, że rzetelna i obszerna książka Kazimierza Puchowskiego zyska miano pracy o przełomowym znaczeniu dla badań nad tym zagadnieniem. Już sam ten krótki opis ukazuje doniosłość podjętych przez Autora problemów badawczych, ujętych w sposób interdyscyplinarny i komparatystyczny zarazem.

Szeroka baza źródłowa omawianej publikacji jest owocem rozległej kwerendy archiwalnej. Objęła ona archiwa i biblioteki Krakowa, Warszawy, Wrocławia, Kórnicka, Poznania, Lublina i Gdańska; a także zbiory zagraniczne, przechowywane w Rzymie, Wilnie, Wiedniu, Madrycie i Berlinie. Tak szerokie poszukiwania badawcze pozwoliły odkryć nowe materiały źródłowe i odnaleźć te, które zostały już uznane za zaginione.

Studium składa się aż z dziesięciu rozdziałów. Dwa pierwsze prezentują genezę kolegiów i podstawy organizacyjne szkolnictwa jezuickiego. Rozdział trzeci ujawnia szeroko zakrojone badania komparatystyczne rozprawy. Opisuje w nim Autor powstanie i funkcjonowanie kolegiów jezuickich we Francji³, Italii, Hiszpanii i Monarchii Habsburgów. Rozkwit tych placówek nastąpił już na początku XVII wieku. Szczególną uwagę Autor zwraca na zróżnicowaną specyfikę polityczno-społeczną każdego z tych krajów i wpływ owych czynników na charakter elitarnego szkolnictwa jezuickiego.

Jak zauważa Kazimierz Puchowski, pierwsze elitarne instytucje prowadzone przez jezuitów powstały w Rzeczypospolitej dopiero w czasach Augusta III, czyli znacznie później niż na zachodzie Europy. Dodatkowo, inaczej niż na zachodzie kontynentu,

---

(*Korzenie polskiego zacofania*, w: *Wiedza a wzrost gospodarczy*, red. L. Ziemkowski, Warszawa 2003). Prace przedstawiające dzieje szkolnictwa jezuickiego jedynie w pozytywnych barwach powstawały na początku XX wieku. Należą do nich monumentalne dzieje zakonu w Polsce Stanisława Załęskiego (*Jezuici w Polsce*, t. I-V, Lwów-Kraków 1900-1906) i prace Stanisława Bednarskiego (*Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933, praca wznowiona w roku 2003).

² Są to studia regionalne lub o wąskim zakresie tematycznym zob.: R. P e l c z a r, *Działalność oświatowo-kulturalna jezuitów w diecezji przemyskiej w XVI-XVIII wieku*, Przemysł 1999; *Teatr jezuicki XVIII i XIX wieku w Polsce*, wstęp i oprac. I. Kadulska, Gdańsk 1997; S. K o ś c i e l a k, *Skład osobowy Kolegium Gdańskiego OO. Jezuitów (XVI-XVIII wiek)*, Gdańsk 2005; B. L i s i a k, *Nauczanie matematyki w polskich szkołach jezuickich od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2003; L. P i e c h n i k, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez Jezuitów od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2001; K. L e Ń, *Jezuickie kolegium św. Jana w Jarosławiu 1573-1773*, Kraków 2000; Z. S z c z e p a n i a k, *Kolegium jezuickie i konwikt w Kłodzku 1597-1945*, Kłodzko-Nowa Ruda 2005.

³ Szczególną sławą w Europie cieszyło się prowadzone przez jezuitów kolegium paryskie (Collège Louis-le-Grand).

w tworzeniu takich placówek jezuitów w Rzeczypospolitej wyprzedzili teatyni i pijarzy. Rozdział czwarty, w którym pojawia się ta teza, opisuje proces kształcenia młodzieży szlacheckiej w szkołach jezuickich w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej. Kolejny rozdział prezentuje przemiany w szkolnictwie jezuickim w pierwszej połowie XVIII wieku. Pozostałe pięć stanowi obszerna analiza kolejnych, elitarnych kolegiów szlacheckich prowadzonych przez jezuitów w Rzeczypospolitej.

Oferta edukacyjna kolegiów szlacheckich była skierowana do elitarnej pod względem pochodzenia społecznego grupy młodzieży. Instytucje te miały przygotować do wspinania się po szczeblach lukratywnej kariery. Na zachodzie Europy kolegia jezuickie mogły liczyć na szczególną opiekę ze strony monarchów. Odmienne niż w Polsce, gdzie środowiska magnackie częściej niż król przejmowały rolę mecenatu. Dlatego też jezuitcy nauczyciele starali się uwzględnić opinie magnaterii na temat programu nauczania, jak i metod wychowawczych.

Niejako przy okazji Kazimierz Puchowski dotyka problemu wielokrotnie poruszanego w polskiej historiografii – kompilatorskiego charakteru polskiego piarstwa oświeceniowego. Autor zauważa, że jezuitcy na potrzeby dydaktyczne adaptowali publikacje zachodnioeuropejskie, uzupełniając je jedynie informacjami o Koronie i Litwie (s. 516). Czyniono to w przekonaniu o upowszechnianiu osiągnięć naukowych uczonych pisarzy europejskich. Puchowski szczególną rolę w tym procederze przypisuje Karolowi Wyrwiczowi. Być może przenikanie owych publikacji do obiegu powszechnego stwarzało nieprzejdane przeświadczenie o kompilatorstwie wielu twórców polskiego oświecenia, nie tylko jezuitów, podczas gdy opracowania te były pierwotnie przeznaczone przede wszystkim na potrzeby dydaktyczne.

Komparatystyczne studia Kazimierza Puchowskiego prowadzą do tezy, iż jezuickie kolegia szlacheckie w Rzeczypospolitej nie wywarły poważniejszego wpływu na aspiracje przedstawicieli najmożniejszych rodów, z góry przeznaczonych do sprawowania najwyższych godności w państwie. Inaczej było w Italii, we Francji, w Hiszpanii czy Państwie Habsburgów, gdzie nauka w elitarnych instytucjach Towarzystwa Jezusowego stanowiła wręcz niezbędny warunek kariery.

Arkadiusz M. Stasiak
Katedra Historii XVI-XVIII wieku
Instytut Historii KUL